

ג. פסקה ב במחצית הראשונה (יב-יז) - לידת הבן

1. פנייתו של אלישע לשונמית באמצעות גיחזי

בבוקרו של יום, לאחר שאלישע שכב וישן בעליית הקיר שנבנתה לשמו, ובטרם יצא לדרכו, זימן אלישע את השונמית אל העלייה באמצעות גיחזי נערו - "וַתַּעֲמַד לְפָנָיו" (פסוק יב).

אלישע אינו מדבר אל השונמית ישירות. אף שעמדה לפניו, הוא פונה בדבריו אל גיחזי: "אָמַר נָא אֵלֶיהָ: הֲנָה חָרַדְתְּ אֵלֵינוּ... מָה לַעֲשׂוֹת לָךְ...". יש להניח שגיחזי לא היה צריך לחזור על שאלת רבו, והשונמית הגיבה בתשובתה ישירות לדברי הנביא: "בְּתוֹךְ עַמִּי אֲנֹכִי יִשְׁבֶּת" (פסוק יג).¹ מהו אפוא טעמה של פניית אלישע אל השונמית בדרך כה מוזרה?²

נראה כי התשובה על כך היא שאלישע נוקט בצעד זה מסיבות של צניעות, כדי למנוע כל יחס אישי בינו לבין השונמית. דבר מעין זה לא מצאנו ביחסו של אלישע אל אלמנת אחד מבני הנביאים בסיפור הקודם (שם לא נזכר כלל קיומו של נער הנביא). אולם באמת הסיטואציות אינן דומות כלל: היחס בין האלמנה ההיא לבין אלישע היה מלכתחילה תכליתי; האלמנה באה "לצעוק" אל הנביא, והנביא פעל כדי לפתור את המצוקה שעליה צעקה. לעומתה, יחסה של השונמית אל אלישע אינו לשם השגת מטרה כלשהי. השונמית מאוד מעריכה את אלישע כ"אִישׁ אֱלֹהִים קְדוֹשׁ", ועל כן היא

1. אין אנו טוענים זאת על סמך העובדה שאין בכתוב חזרה של דברי גיחזי על שאלת אלישע. אף לו הייתה נעשית במציאות, לא היה הכתוב צריך לציין חזרה כזאת. הסגנון האליפטי של המקרא משאיר השלמות מעין אלו לדמיונו של הקורא. לעתים הקורא אף אינו שם לב לכך שהוא משלים מדעתו חוליה חסרה במהלך האירועים. סגנון זה, מלבד היותו קצר יותר, שומר על דינמיות העלילה.

דוגמה נאה לכך נמצאת בסיפורנו עצמו. בפסוק כו מצוה אלישע על גיחזי: "רוּץ נָא לְקִרְאָתָהּ וְאָמַר לָהּ: הַשְּׁלוֹם לָךְ, הַשְּׁלוֹם לְאִישֶׁךָ, הַשְּׁלוֹם לְיָלְדֶךָ?", ומייד באה תשובת האישה: "וַתֹּאמֶר: שְׁלוֹם", והקורא משלים מבלי משים, כי גיחזי אכן רץ ושאל את האישה את שלוש השאלות הללו, ועליהן היא ענתה לגיחזי: "שְׁלוֹם". רק אחר כך נאמר: "וַתְּבֵא אֶל אִישׁ הָאֱלֹהִים...".

ובכן, גם במקומו ניתן היה לטעון שאת התשובה: "בְּתוֹךְ עַמִּי אֲנֹכִי יִשְׁבֶּת" ענתה השונמית לגיחזי כשחזר על שאלת רבו, אולם במקומו אין הדבר מסתבר: הרי השונמית שמעה באוזניה את השאלה מפי אלישע, ולא היה כל צורך אמיתי בחזרת גיחזי על דברי רבו.

2. אלישע מדבר בסיפורנו עוד פעמיים אל השונמית, ובשתייהן הוא מדבר אליה ישירות ולא דרך גיחזי. בפסוק טז הוא אומר לה: "לְמוֹעֵד הַזֶּה קָעַת חַיָּה אֶת חֲבֻקַת בֶּן", ובסיום הסיפור הוא אומר לה: "שְׂאֵי בְּגֶךָ" (פסוק לו).

חפצה שיהיה אורח בביתה בכל עת שיעבור בשונם. מחמת סיבה זאת עצמה חש אלישע צורך לשמור מרחק בינו לבניה, לבל תהפוך הכנסת האורחים הנדיבה לבסיס לקשר חברתי, אף לא מינימלי.³

2. תשובתה של השונמית

תגובתה של השונמית לשאלתו של אלישע: "בְּתוֹךְ עַמִּי (- משפחתי) אֲנֹכִי יֹשֶׁבֶת", מלמדת את מה שידענו אנו מתחילת הסיפור: הכנסת האורחים המופלגת שנהגה באלישע הייתה שלא על מנת לקבל פרס. עוד מלמדת תגובתה על היותה "אִשָּׁה גְדוֹלָה", כפי שאכן הוצגה בפסוק הראשון של סיפורנו: היא אינה חסרה דבר ואינה זקוקה להתערבות הנביא לטובתה בחוגי השלטון; חייה יציבים ומוגנים בקרב משפחתה - אישה מאושרת.⁴

3. "אִשָּׁה גְדוֹלָה" - "אָבֵל בֶּן אֵין לָהּ" ?

השונמית עזבה את עליית אלישע וחזרה לביתה ולעיסוקיה, ואלישע פונה אל גיחזי נערו בנימה של חוסר אונים: "וַיִּמָּה לַעֲשׂוֹת לָהּ?". תשובתו של גיחזי מיידעת את הנביא באשר לא ידע עד עתה:

יָד וַיֹּאמֶר גִּיחֲזִי: אָבֵל בֶּן אֵין לָהּ וְאִשָּׁה זָקֵן.

לו ידע זאת אלישע קודם לכן, ודאי היה מקדים את דבריו בפסוק טז: "לְמוֹעֵד הַזֶּה כָּעֵת חַיָּה אֶת חֶבְקֵת בֶּן", ולא היה נותר חסר אונים מול תשובתה הקודמת.

3. מדוע אפוא דיבר אלישע ישירות אל השונמית בשתי הפעמים האחרות הנזכרות בסיפורנו, אשר צוינו בהערה הקודמת? התשובה היא כי בשתי הפעמים הללו לא היה צורך באותה שמירת מרחק מופגנת, שכן בשתייהן היו בפי אלישע דברים קצרים וחד-צדדיים - אין הוא מצפה לתגובה מצד השונמית (אף שתגובה כזאת אכן ניתנה בשני המקומות). לעומת זאת, במקומנו מפנה אלישע שאלה אל השונמית, והוא מצפה ממנה לתשובה.

מלבד הבדל זה, יש בכל אחד משני המקומות סיבה מיוחדת לפנייתו הישירה של אלישע אל השונמית. כשקרא אלישע אליה באמצעות גיחזי בשנית, נאמר: "וַתַּעֲמֵד בַּפֶּתַח", בעוד שבפעם הראשונה נאמר: "וַתַּעֲמֵד לְפָנָיו". נראה שהשונמית הפנימה את חפצו של אלישע לשמור על מרחק רשמי ביניהם, ועל כן לא נכנסה הפעם אל העלייה. עמידתה בפתח, תוך שמירת מרחק ממשי בינה לבינו ואי-כניסה לתחומו, אפשרה לאלישע לדבר אליה ישירות. בסיום הסיפור אומר אלישע לשונמית שתי מילים: "שְׂאֵי בְּגָךְ". לו היה אומר זאת לגיחזי שיאמר לשונמית, הייתה רוממות הרגע נפגעת באופן אנוש.

4. בסופו של דבר נצרכה השונמית לכך שאלישע ידבר לה אל המלך, כנרמז בסיפור הנסמך על סיפורנו בפרק ח (פסוקים ה-ו), וראה על כך את דברי ר' יעקב פידנקי כאן (בפירושו 'הוספות הר"ף' המשולב בתוך פירוש ר"י אברבנאל לנביאים ראשונים, ירושלים תשט"ו). דבריו יובאו בנספח הראשון לסדרת עיונים זו סעיף 2.

במקום זה מתעוררת שאלה חמורה בסיפורנו: היותה של אישה חשוכת בנים הוא הדבר הגורלי ביותר בחיי אישה. הדבר נכון במידה רבה גם בימינו, אך שבעתיים נכון הדבר ביחס לאישה בתקופת המקרא: נראה כי מעמדה החברתי של האישה חשוכת הבנים והדימוי העצמי שלה היו נמוכים מכל אדם אחר בחברה.⁵ והנה בראש סיפורנו מוצגת השונמית כ"אִשָּׁה גְדוּלָה", בלא לרמוז כלל להיותה חשוכת בנים!

בעיה זו חמורה במיוחד, שהרי המשך הסיפור עוסק בפקידתה של השונמית בבן, ואם כן מדוע אין מצג הסיפור מציג לפנינו את העובדה המכרעת ביחס לנושא סיפור זה עצמו - שהדמות המרכזית בסיפורנו היא אישה שאין לה בן? סיפורנו הוא האחרון בסדרת סיפורים במקרא על נשים עקרות שנפקדו בפרי בטן. אולם בכל הסיפורים הקודמים הוצגה האישה מייד בתחילה כחשוכת פרי בטן, ובכך הכניסנו כל אחד מן הסיפורים הללו מייד לבעיה המרכזית שבה הוא עוסק,⁶ ולא כך הדבר בסיפורנו!

ולא רק על מדיניותו של הסיפור יש להקשות, שלא ציין כבר במצג את העובדה המכרעת בנוגע לשונמית, אלא גם עליה עצמה יש להקשות: מדוע לא העלתה את מצוקתה לפני הנביא, לא ביזמתה, ואף לא בתשובה לשאלתו: "מָה לַעֲשׂוֹת לְךָ?", והרי יודעת היא כי "אִישׁ אֱלֹהִים קְדוֹשׁ הוּא"!

ולבסוף נשאל על אלישע: הרי הנביא היה מתארח בבית זה לעתים מזומנות. כיצד אפוא נתעלמה ממנו עובדה כה מכרעת ביחס לגורלה של אישה זו ושל משפחתה - שהבית הזה שבו הוא מתארח הוא בית שאין בו ילדים?

אלישע נפגש עם עובדה זו, ויחד עמו גם אנו קוראי הסיפור, רק בפסוק יד (הפסוק השביעי בסיפור), מפיו של גיחזי, המספר זאת לתומו ובמידה רבה של מקריות (רק מפני

5. ביטוי למעמדה הטרגי של האישה העקרה מצוי בדרשת חז"ל בבראשית רבה (עא, א) על הפסוק: "כִּי שָׁמַע אֶל אֲבִיוֹנִים ה', וְאֶת אֶסְיָרְיוֹ לֹא בָּזָה" (תהילים ס"ט, לד): "אלו העקרות שהן אסורות בתוך בתיהן ועלובות, וכיוון שהקב"ה פוקדן בבנים הן נזקפות". ובהמשך שם (עא, ב) דרשו אף את הפסוק: "סוֹמֵךְ ה' לְכָל הַנְּפֹלִים" (תהילים קמ"ה, יד): "אלו העקרות שהן נופלות בתוך בתיהן". במקום אחר בבראשית רבה (מה, ב) נאמר: "כל מי שאין לו בן כאילו הוא מת, כאילו הוא הרוס", ושם הובאו פסוקים מפרשיות רחל ושרה המוכיחים זאת. הביטוי המושלם ביותר במקרא למצבה השפל של האישה העקרה הוא כמובן בסיפור חנה (ובהארות חז"ל לסיפור זה).

6. שרה: עובדת עקרותה נזכרה כבר עם הופעתה הראשונה בסוף פרשת נח: "וַתְּהִי שָׂרִי עֲקָרָה אֵין לָהּ וָלֵד" (שם י"א, ל). ובהמשך נאמר: "וַיִּשְׂרִי אִשָּׁת אַבְרָם לֹא יֵלְדָה לוֹ" (בראשית ט"ז, א). פסוק זה משמש פתיחה לכל מה שקשור בהמשך לעובדה זו: נתינת הגר לאברהם והמשתלשל מכך; הבטחת ה' לאברהם בברית המילה ביחס לשרה: "וְגַם נָתַתִּי מִמֶּנָּה לְךָ בֵּן" (שם י"ז, טז); דברי המלאך לאברהם: "שׁוּב אָשׁוּב אֵלֶיךָ כִּי עָתָה חַיָּה וְהָיָה בֵּן לְשָׂרָה אִשְׁתְּךָ" (שם י"ח, י); וכן פקידת ה' את שרה בתחילת פרק כ"א.

רבקה: "וַיַּעֲתֵר יַצְחָק לְה' לְנִכְח אִשְׁתּוֹ כִּי עֲקָרָה הוּא" (שם כ"ה, כא).

רחל: "... וַרְחֵל עֲקָרָה" (שם כ"ט, לא).

אשת מנוח: "... וְאִשְׁתּוֹ עֲקָרָה וְלֹא יֵלְדָה" (שופטים י"ג, ב).

חנה: "... וְלַחְנָה אֵין יֵלְדִים" (שם י"א, ב).

שאלת אלישע "ומה לעשות לה?", ואנו מופתעים מאוד מפגישתנו המאוחרת עם העובדה שהיא אולי החשובה ביותר להבנת הסיפור. אף שאלות חמורות אלו (בנוסף לשאלה שהוצגה בעיון א3) ימתינו לתשובתן בהמשך סדרת עיונים זאת.

4. "מפתח של חיה" ניתן לאלישע

מששמע אלישע את דברי גיחזי: "אֲבָל בֵּן אֵין לָהּ וְאִישָׁה זָקָן", נדמה כי רווח לו: עתה יודע הוא כיצד יוכל לגמול עם השונמית גמול שישווה ל"חרדה" שחרדה למענו, והוא מִצֹּה על גיחזי לשוב ולקרוא לשונמית.

עתה באה השונמית ועומדת בפתח (ולא "לפני"). בהערה 3 לעיל הסברנו כי בכך נענתה השונמית למה שחשה בפעם הקודמת - כי הנביא חפץ בשמירת מרחק מודגשת בינו לבינה. אולם אפשר שקיים לכך טעם אחר, או טעם נוסף: מן העובדה שזמן קצר לאחר שנסתיים הדו-שיח בינה לבין הנביא היא נקראת שוב לעליית הנביא, הסיקה השונמית שוודאי שכח הנביא לומר לה דבר מה, ועל כן הוא מזמנה שנית להשלמת דבריו. לפיכך היא עומדת בפתח - עמידת עראי, כמזמנת לשמוע את הפרט שנשכח קודם לכן, וכמוכנה להמשיך מייד בעיסוקיה שהופרעה מהם זאת הפעם השנייה. ובמצב זה, של עמידת עראי בפתח עלייתו של הנביא, נוחתות עליה מילותיו המרעישות של הנביא, שלהן לא ציפתה כלל:

למועד הַזֶּה פָּעַת חַיָּה⁷ אֶת חִבְקַת בֵּן.

מה רבה העצמה המתגלה בדברו זה של הנביא!
וכך ביאר רד"ק את דבריו אלו של אלישע:

אמר מלבו ובטח באל יתברך שיקיים דברו, כמו שכתוב באדם הצדיק (איוב כ"ב, כח): "וְתִגְזַר אֹמֶר וַיִּקָּם לָךְ".⁸ וכן בשמואל הנביא: "וְלֹא הִפִּיל מִכָּל דְּבָרָיו אֲרָצָה" (שמ"א ג', יט). וכן אמר בדרש (פרקי רבי אליעזר לג): "רְצוֹן יִרְאִיו יַעֲשֶׂה - עֲשֵׂה הַקִּבֵּה רְצוֹנוֹ שֶׁל נְבִיא, וְהִרְתָּה וּלְדָה".⁹

7. הצירוף "פֶּעַת חַיָּה" מופיע במקרא רק בנוגע לאברהם ושרה ובסיפורנו: הוא מופיע פעמיים בראש פרשת וירא (בראשית י"ח, י ושם יד) וכן פעמיים גם בסיפורנו. פירושים שונים הוצעו לצירוף זה, אולם כוונתו ברורה מהקשרו: "תִּלְדִּי לְךָ שָׂרָה לְמוֹעֵד הַזֶּה בְּשָׁנָה הָאַחֲרִית" (בראשית י"ז, כא). אף במקומנו זאת הכוונה: 'בעוד שנה בדיוק את חובקת בן', וכך אכן אירע: "וְתִלְדִּי בֵּן לְמוֹעֵד הַזֶּה פָּעַת חַיָּה, אֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלַיָּה אֱלִישָׁע" (פסוק יז).

8. רד"ק רומז כאן לדרשת חז"ל במסכת תענית כג ע"ב ביחס לחוני המעגל: "וְתִגְזַר אֹמֶר - אֵתָה גִזְרַת מַלְמֻטָה, וְהַקִּבֵּה מִקִּיָּים מֵאִמְרָךְ מִלְמַעְלָה".

9. אמנם בפירושו הראשון לדברי אלישע כתב רד"ק: "אפשר שנאמר לו באותה העת בנבואה". אולם לנבואה זו אין כל רמז בסיפורנו, ואכן הדעה הרווחת במדרשי חז"ל ובדברי רוב המפרשים היא כפירוש רד"ק המובא בגוף העיון.

מיוחד הוא סיפורנו בכך שהנסיים המתוארים בו, אינם שינויים הנעשים בחומר או בחוקי הטבע (כמו בסיפור הקודם לסיפורנו) ולא בידיעת העתיד (כמו בסיפור שבפרק ג'), אלא שניהם נוגעים **במתן חיים**: חיים חדשים של בן הניתן לשונמית חשוכת הבנים, וחיים המושבים לבן הזה, לאחר שניטלו ממנו.

האם מתן חיים כלול בתחום הראוי לפעולתו של הנביא? האם רשאי הנביא לגזור על לידת בן, כפי שעשה במקומנו? והאם הוא רשאי לבקש מאת ה' השבת חיים למת, כפי שעשה אלישע ולפניו עשה כן אליהו?

נתינת חיים או נטילתם הם מן התפקידים המיוחדים לבורא עולם, אשר בידו נפש כל חי, ואשר ברא את האדם ונפח באפיו נשמת חיים. האם מעניק הבורא לנביאיו את הכוח ואת הסמכות להתערב בשיקולים של נתינת חיים לאדם? ואם לאו, שמא ניתן לומר שחריגתו זו של אלישע מגבולות סמכותו היא המפתח לסתומותיו של סיפורנו ובעיקר לשאלה הגדולה מדוע מת הילד.¹⁰

בראש מסכת תענית (ב ע"א) מובאים דבריו של ר' יוחנן:

שלושה מפתחות בידו של הקב"ה שלא נמסרו ביד שליח, ואלו הן: מפתח של גשמים ומפתח של חיה (- יולדת) ומפתח של תחיית המתים.¹¹

המכנה המשותף ל'שלושת המפתחות' הללו הוא שהם המפתחות לחיים בעולם, ואם כן נראה שלדעת ר' יוחנן תחום נתינת החיים הוא בסמכותו הבלעדית של ה', ואינו ניתן לשליח - אפילו נביא.

אולם הסיפורים על אליהו ועל אלישע הרי מכחישים זאת! וכך אכן מקשים בעלי התוספות שם (ד"ה שלושה מפתחות):

10. בדברים שלהלן נסתייג מדרך זו בהבנת הסיפור, שהיא דרך קריאתו של מ' סבתו את סיפורנו במאמרו "סיפור השונמית", מגדים טו, עמ' 45-52. וכך הוא כותב שם (עמ' 46): "בשעה שגזר אלישע 'למועד הזה פעת חיה את חבקת בן' עבר בזה את הגבול שבין המשלח לשליח, ובין האדם - ואפילו הוא נביא - לאלוהיו". בחריגה זו של אלישע מגבולו האנושי רואה סבתו את הסיבה למות הילד: לידתו לא נועדה אלא כדי לחנך את אלישע ולהמחיש לו, שגזרת נתינת החיים שגזר אינה בת קיום. על פי דבריו יוצא, שהשונמית (שדווקא לא הייתה שותפה לאלישע ב'טעותו') הפכה להיות אובייקט שעל גביו מתרחש תהליך חינוכו של הנביא. דבר זה אין הדעת סובלתו. ואולם הסתייגותנו מדרך ניתוח זו נובעת בעיקר מתפיסת כלל הסיפורים על אליהו ואלישע, שלדעתנו אינם עוסקים כלל בחריגת הנביאים הללו מגבולם האנושי.

11. בהמשך הגמרא מובאים פסוקים המאשרים את כל אחד משלושת הדברים הללו, ונוסף שם (בעמוד ב): "במערבא אמרי (- בארץ ישראל אמרו): אף מפתח של פרנסה... ור' יוחנן... אמר לך - גשמים היינו פרנסה".

ואם תאמר: והא אמרינן (במסכת סנהדרין קיג ע"א) דמפתח הגשמים נמסר לאליהו וכן מפתח של תחיית המתים,¹² וכן לאלישע. ויש לומר, דהא דקאמר 'שלא נמסרו לשליח' אינו רוצה לומר שלא נמסרו מעולם, דהא של תחיית המתים ושל גשמים נמסרו, אלא לא נמסרו לשליח להיות לעולם ממונה עליהם.

תירוצם של בעלי התוספות מכוון לדברי מדרשים אחדים. כך נאמר בדברים רבה (י, ג):

כל מה שהקב"ה עושה הצדיקים עושין. כיצד - הקב"ה פוקד עקרות, ואלישע פקד את השונמית... הקב"ה מחיה מתים, ואלישע החיה את בנה של השונמית.

ובמדרש תהילים למזמור ע"ח (מהדורת בובר, עמ' 346) נאמר:

שלושה מפתחות הן, שלא מסרן הקב"ה ביד שליח: מפתח של רחם... מפתח של קברים בתחיית המתים... מפתח של גשמים... וכשרצה הקב"ה נתן להן לצדיקים: של עקרה מסר לאלישע... של תחיית המתים מסר לאליהו... ובנה של השונמית על ידי אלישע...

נמצא על פי דברים אלו, כי אין להסיק מדברי ר' יוחנן בראש מסכת תענית על קיומה של ביקורת על אלישע ועל הנסים שחולל בסיפורנו. אלישע אינו נוטל מפתח של חיה ולא מפתח של תחיית המתים כדי "להיות לעולם ממונה עליהם", אלא הוא משתמש בהם לפי שעה, בהתאם לצורכי נבואתו.¹³ הקב"ה רצה לתיתם לו, ועל כן התקיימה גזרתו, ולשונמית נולד בן "למועד הזה קעת חיה אשר דבר אליה אלישע". ומסיבה זו גם השיב ה' את נפש הילד המת אל קרבו על פי תפילתו של אלישע ובהתאמה למאמצי. ולא זו בלבד שאין בסיפורנו ביקורת על הנסים שחולל אלישע, אלא אדרבה, סיפורנו מעורר בלב קוראו השתוממות על כוחו העצום של איש האלוהים לפעול במציאות

12. בעלי התוספות פותחים בשאלה על סתירה בין דברי ר' יוחנן לבין דברי הגמרא בסנהדרין אודות אליהו (ולא בסתירה מן הפסוקים עצמם כפי שיעשו בהמשך דבריהם), משום שהגמרא בסנהדרין משתמשת באותו מינוח ביחס לאליהו, ואף מזכירה את המאמר בעניין שלושת המפתחות (הדברים מובאים בתרגום לעברית): "ביקש רחמים ונתנו לו מפתח של מטר ועמד והלך... ביקש רחמים שיתנו לו מפתח של תחיית המתים, אמרו לו: שלוש מפתחות לא נמסרו לשליח... יאמרו שתים ביד תלמיד ואחת ביד הרב?! תן זה וקח זה". וראה דברינו על מאמר חז"ל זה בספר פרקי אליהו עמ' 81-82.

13. "צורכי נבואתו" של אלישע במובן הרחב, כוללים אף השבת גמול למי שמייטיב עמו בפעולתו הנבואית, כמעשה האישה השונמית. בהכנסת האורחים שהיא נוהגת בו היא מאפשרת לו לקיים את פעולותיו כנביא, תוך כדי נדידה בין ערי ישראל. הענותו של אלישע לדרישתה, שיבוא לביתה וישיב את בנה לחיים, ודאי שהיא מצורכי נבואתו של אלישע - הנביא הפועל למען נזקקים בחברה הראויים לכך.

האנושית פעולות המיוחדות לה', והוא מצטרף אל מסקנת מדרש דברים רבה כי "כל מה שהקב"ה עושה, הצדיקים עושים" - הן בפקידת עקרה הן בהחייאת מת. אמנם בסיפורנו מתעוררות בלב הקורא כמה שאלות, שבאחת מן החמורות שבהן - השאלה מדוע מת הילד - כבר פגשנו, ואחרות עוד נפגוש בהמשך קריאתנו את הסיפור, אך ברי כי אין לחפש תשובה לשאלות אלו בתחום הביקורת הדתית או התיאולוגית על אלישע - בכך שחרג בגזרתו מן הגבולות הראויים לנביא, ונכנס לתחום הראוי רק לבורא עולם. ביקורת מעין זו, לפי קריאתנו את סיפור זה ואת דומיו, זרה לרוח הסיפורים על אליהו ועל אלישע.¹⁴ אם ישנה ביקורת על הנביא בסיפורנו (ובסיפורים אחרים על אליהו או על אלישע) היא נוגעת דווקא להיבטים הבין-אישיים בפעילותו. אך אל נקדים את מה שראוי לבוא רק בהמשך סדרת עיונים זו.

5. "אל תכזב בשפחתך!"

תגובתה של השונמית למשמע דבריו המרעישים של הנביא מעוררת תמיהה:

טז ותאמר: אל אדני איש האלהים, אל תכזב בשפחתך!

מדוע היא סבורה שאיש האלוהים מכזב בה, כלומר אומר לה דברי כזב - דברים שאינם אמת? והרי היא מכירה בו כ"איש אלהים קדוש", מדוע אפוא לא תאמין באפשרות התקיימותם של דבריו? והרי בהמשך סיפורנו היא מאמינה ביכולתו של אלישע לחולל נס גדול מזה - להחיות את בנה המת! נראה שמחמת קושיה זו פירשו המפרשים (רש"י, רד"ק באחד מפירושו, רלב"ג, ר"י אברבנאל, מצודות, מלבי"ם ועוד) את דברי השונמית: "אל תכזב בשפחתך", כבקשה שהבן שינלד יהיה בן של קיימא, ודבריה הם בבחינת "ניבאה ולא ידעה מה ניבאה". את השורש כז"ב (שבכל מקום במקרא משמעו קרוב לזה של השורש שק"ר או של השורש רמ"ה) פירשו מלשון הפסקת דבר: "וּכְמוֹצָא מִים אֲשֶׁר לֹא יִכְזְבוּ מִימֵי" (ישעיה נ"ח, יא; אף שגם שם הכוונה בהשאלה, שהמים לא 'רמרו'). הסיבה לפירוש זה, היא כנראה רצונם של המפרשים למנוע אמירה בוטה של השונמית שיש בה חוסר אמון בדברי הנביא וביטוי פוגע בו. לפירושם זה הביאו המפרשים חיזוק מפסוק כח: "הלא אַמְרַתִּי לֹא תִשָּׁלַח אֹתִי", ומשמע שאף מה שאמרה בראשונה היה מכוון כנגד אפשרות מותו של הילד.

14. וכפי שראינו, אף חז"ל בדבריהם אודות שני הנביאים הללו, מבטאים השקפה הפוכה - השקפה של התפעמות מן הכוח הניתן להם על ידי ה' לפעול אף בתחומי פעולתו המובהקים של ה'. אף על פי כן, חשפו חז"ל לעתים בסיפורים אודות שני הנביאים הללו ביקורת סמויה על התנהלותם, אלא שביקורת זו מעולם לא נגעה בתחום הנידון למעלה - החריגה שלא ברשות מן האנושי אל האלוהי.

אולם פשוטם של דברי השונמית אכן מבטא חוסר אמון באפשרות התגשמותם של דברי הנביא. לא ניתן לייחס לשונמית ידיעה כמעט נבואית של מות בנה שיקרה בעוד שנים.¹⁵ אף דברי השונמית בפסוק כח: "הלא אִמְרֵי לֹא תִשְׁלַח אֹתִי", אינם מלמדים על פירוש שונה של דבריה הראשונים: "אֵל תִּכְזֹב". השורשים כז"ב ושל"י מתחלפים בסיפורנו, ומשמעם אחד: 'להטעות, לומר דבר שאינו אמת' (וראה להלן עיון ה הערה 2). כוונת השונמית בפסוק כח היא אפוא, שצדקה בדבריה הראשונים - "אֵל תִּכְזֹב" - אולם לא על פי כוונתה אז, שכן אז התכוונה שלא יטעה אותה הנביא בעניין הלידה, ואילו בדיעבד התברר שאמנם ילדה, אך מה ערך בלידת בן שמת כילד? (וכן ביאר רד"ק). נמצא אפוא, שאת דברי השונמית במקומנו יש לפרש כפשוטם, ולנסות לענות על השאלות המתעוררות כתוצאה מכך.

לכאורה, ניתן לטעון שאין לדרוש מן השונמית להיות מאמינה גדולה יותר מאמנו שרה. הרי גם שרה, כששמעה את דברו של מלאך ה': "שׁוֹב אָשׁוּב אֲלֶיךָ כְּעַת חַיָּה, וְהִנֵּה בֵן לְשָׂרָה אֲשֶׁר־נָתַן" (בראשית י"ח, י), הגיבה בצחוק של חוסר אמון: "וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהָ לֵאמֹר: אֲחֵרֵי בְלִתֵי הֵיטָה לִי עֲדָנָה, וְאֲדֹנָי זָקֵן?!" (שם, יב), ואף ננזפה על כך: "לָמָּה זֶה צִחֲקָה שָׂרָה לֵאמֹר... הֲיִפְלֵא מֵה' דָּבָר?!" (שם, יג-יד).

אלא שבאמת אין הנידון במקומנו דומה לתקדימו. נראה כי שרה לא ידעה שהדובר אל אברהם הוא מלאך ה'. היא ראתה בו עובר אורח, שבזכות הכנסת האורחים שזכה בה באוהל אברהם, הוא מברך את המארח שיזכה במה שחסר לו - בבן, ועל ברכה זו היא מגיבה בצחוק של חוסר אמון.¹⁶ נראה, כי רק בדברי הנזיפה של מלאך ה' הכירה שרה בהיותו מלאך, שהרי היא צחקה בקרבה, והאורח ידע את אשר בלבה, ואף ששרה כיחשה ואמרה: "לא צִחֲקֵתִי", עמד על דבריו וענה: "לא, פִּי צִחֲקָתִי!"¹⁷ אולם השונמית ידעה מתחילה מי הוא שלפניו היא עומדת: אמנם אין הוא מלאך ה', אולם אף נביא ה' יש בכוחו לשנות את המציאות ולגזור גזרה שעתידה להתקיים. מדוע אפוא פקפקה השונמית בכך? אף תמיחה זו מצטרפת אל התמיחה הקודמות שהעלינו על המחצית הראשונה של סיפורנו, ויחד עמן היא ממתינה לתשובה.

15. כמו כן, על פי הפשט אין להבין את דברי אלישע: "אֵת חֲבֵקֶת בֵּן", כפי שהבינם מלב"ם (ואף פרשנים שקדמוהו כמו בעל המצודות): "שזה מורה רק שתחבוק אותו, לא שיאריך ימים", ועל כן הגיבה השונמית בדבריה על רמז זה בדברי אלישע.

16. קיים הבדל נוסף בין שני המצבים: שרה הייתה באותה שעה בת תשעים שנה: "וְאֶבְרָהָם וְשָׂרָה זָקֵנִים בְּיָמֵם, קָדָל לְהָיוֹת לְשָׂרָה אֶרְבַּח בְּנָשִׁים"; ואכן, בצחוקה היא אומרת בקרבה: "אֲחֵרֵי בְלִתֵי הֵיטָה לִי עֲדָנָה וְאֲדֹנָי זָקֵן?" (פסוקים יא-יב שם). על השונמית לא נאמר שהיא 'זקנה באה בימים' ושחדל להיות לה אורח כנשים. מפי גיחזי אנו שומעים רק זאת: "בֵּן אֵין לָהּ וְאִישָׁה זָקֵן". את כוונת גיחזי הסביר רד"ק: "כלומר, אם תאמר: אין לה עתה, יהיה לה בן לזמן שיבא - 'אִישָׁה זָקֵן', ולא ידע יום מותו, כי קרוב לפרקו הוא, ואם תוכל שיהיה לה בן ממנו, זו תהיה לה טובה גדולה". נראה שפירש כך, משום שהאיש יכול להוליד גם בזקנותו. על כל פנים ברור, שאפשרות הלידה של השונמית הייתה קרובה יותר מזו של שרה.

17. ראה מה שכתבתנו בעיונונו לפרשת וירא, סדרה שנייה, עמ' 66 הערה 13.

6. גזרתו של אלישע מתקיימת

אלישע, על כל פנים, אינו מתרשם מפקפוקה של השונמית, ואינו מגיב כלל על דבריה, ואף דבר זה מעורר תמיהה מסוימת. ברם, יהא הסבר פקפוקה של השונמית אשר יהא, דברו של הנביא מתקיים כפי שגזר:

יז וַתֵּהָרֵג הָאִשָּׁה וַתֵּלֶד בֵּן לְמוֹעֵד הַזֶּה כְּעַת חָיָה אֲשֶׁר דָּבַר אֱלֹהִים אֵלַיִשָׁע.

בכל זאת, הבדל קל, זעיר ממש, מתבלט בין דברי הנביא בפסוק טז לתיאור התקיימותם בפסוק שאחריו. הנביא אמר:

לְמוֹעֵד הַזֶּה כְּעַת חָיָה אֶתְּ חֲבֻקָת בֶּן.

ואילו בפועל מתואר הדבר במלים שונות במקצת:

וַתֵּלֶד בֵּן לְמוֹעֵד הַזֶּה כְּעַת חָיָה...

האם ישנה משמעות להבדל זה? האם לידת בן אינה כוללת ממילא את חיבוקו? אף דבר זה נותר ביןתיים ב'צריך עיון'.

* * *

הנה הגענו אל הפסקה האחרונה במחצית זו של הסיפור (פסקה ג) - אל פסוקים יח-כא, שבהם מתואר מות הילד. אלא שפסקה זו כבר נידונה בעיון א3 לעיל: מותו של הילד נתבאר מן ההיבט הריאלי הכרוך בו, ואילו מן ההיבט של הממד האלוהי הוא עורר את השאלה הגדולה בסיפורנו: מדוע מת הילד?

אף את החלטתה של השונמית להשכיב את בנה המת על מיטת איש האלוהים ביארנו לעיל בעיון א (סעיף 1), ובהמשך שם ביארנו אף את פסוקים כב-כד, המהווים 'ציר מרכזי' בסיפורנו.

בעיון הבא נחל לעסוק אפוא במחצית השנייה של סיפורנו.